

Jordi Montlló Bolart

INSTITUT CATALÀ DE RECERCA EN PATRIMONI CULTURAL (ICRPC-CERCA)¹
I UNIVERSITAT DE GIRONA (UdG)

Investigador adscrit a l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural (ICRPC-CERCA) i professor de Patrimoni Cultural i Museologia a la Universitat de Girona (UdG). President i membre fundador del col·lectiu El Bou i la Mula.

Albert Dresaire Gaudí

COL·LECTIU EL BOU I LA MULA

Informàtic i documentalista. Fundador del col·lectiu El Bou i la Mula. Membre del Centre d'Estudis Locals Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró.

L'afectació de la pandèmia de la Covid-19 en les activitats de les associacions pessebristes de Catalunya²

L'àmbit de la cultura és un dels més afectats per les conseqüències de la pandèmia de la Covid-19 i de les restriccions i mesures de seguretat que han establert les autoritats pertinents per evitar-ne l'expansió. Però, en aquest parai-gua ampli, anomenat cultura, s'hi amaguen realitats molt diverses. Les afectacions de la pandèmia en el context extens de la cultura són ben diferents segons l'àmbit de què parlem i segons el moment de la pandèmia en què es duen a terme les activitats (Cubillos, 2020). Una d'aquestes realitats que mobilitza una gran quantitat de persones, però que no sempre té la visibilització corresponent, és la de la cultura popular o, si ho preferiu, del patrimoni cultural immaterial (PCI).

D'una banda, la Unesco va proposar compartir experiències que s'haguessin viscut durant la pandèmia en relació amb el patrimoni immaterial, ja que constitueix una font de resiliència, solidaritat i inspiració per a moltes comunitats.³ De l'altra, a Catalunya sí que s'ha pogut comprovar que les manifestacions de cultura popular han estat un dels àmbits més afectats, en especial les d'àmbit festiu. Segons un estudi de l'Observatori dels Públics del Patrimoni Cultural de Catalunya (2020), el 58,1% de la població manifesta que ha trobat a faltar assistir a esdeveni-

ments populars (Sant Jordi, festes majors, etc.) durant els mesos de confinament, i el 22,2% ha trobat a faltar visitar monuments, exposicions i galeries d'art.⁴ Fins ara, no hi ha cap estudi que tracti l'àmbit pessebrístic, perquè fins al desembre del 2020 les restriccions no el van afectar.

La casuística de les associacions pessebristes ha patit les restriccions pròpies de trobades o reunions i les d'actes culturals celebrats en espais tancats.⁵ Les indicacions del Procicat per a museus i sales d'exposicions pel que fa a l'aforament i les mesures per garantir el distanciament social són les que s'han tingut en compte per organitzar les seves activitats.

El col·lectiu de recerca i difusió del pessebrisme El Bou i la Mula vam considerar que un episodi com aquest no es podia deixar d'analitzar en el nostre camp d'acció. Tenint en compte la desvinculació d'aquests col·lectius del circuit comercial i de l'empesa administrativa, hi havia el perill que aquesta anàlisi quedés pendent i vam pensar que el sector no s'ho podia permetre. Primer, perquè seria una mostra més de la seva invisibilitat institucional "teòrica", que no real, però, també, perquè sense aquesta anàlisi, per modesta que sigui, es podia perdre informació i coneixement d'utilitat en l'espai postpandèmia, com a aprenentatge i base d'estratègies de gestió futures. Per aquest motiu, vam plan-

1 Amb el suport del Grup de Recerca en Patrimoni Cultural de Catalunya. Grup preconsolidat (GRPRE) 2017 SGR 00835 i CERCA Programme / Generalitat de Catalunya.

2 Volem agrair la col·laboració de la Federació Catalana de Pessebristes i els comentaris i les observacions de Xavier Ullé i Bertran, de l'Observatori dels Públics del Patrimoni Cultural de Catalunya (OPPC), que ens han ajudat molt.

3 Es tracta d'una enquesta en línia que es va iniciar l'abril del 2020. La podeu consultar a: <<http://ich.unesco.org/en/living-heritage-experiences-and-the-covid-19-pandemic-01123>>.

4 Observatori dels Públics del Patrimoni Cultural de Catalunya (2020). "Resultats relatius a les pràctiques culturals dels catalans: museus i altres centres expositius i afectació de la Covid-19". Disponible a: <<http://observatoripublics.icrpc.cat/cat/projectes/enquesta-de-participacio-cultural-a-catalunya-2020-museus-i-altres-centres-expositius-i-afectacio-de-la-covid-19.html>>.

5 El marc cronològic en què ens movem, bàsicament, se situa entre la segona i la tercera onada del 2020. Tot i que gran part del treball intern que es fa s'emmarca en plena segona onada.

tejar a la Federació Catalana de Pessebristes fer aquest estudi.

L'objectiu principal de l'enquesta era valorar quins han estat els efectes de la pandèmia del coronavirus sobre les activitats organitzades per les associacions de pessebristes a Catalunya durant el cicle nadalenc, és a dir, entre finals de novembre i el gener, tot i que la preparació comença mesos abans. També es volia veure en quin àmbit els havia afectat més i quines solucions havien adoptat per fer front a un repte, fins al moment, desconegut.

L'eina que es va escollir per fer l'enquesta va ser un formulari de l'aplicació Google Forms. Es va triar aquest sistema per la seva ductilitat, perquè permet arribar fàcilment al destinatari via correu electrònic i perquè es pot respondre amb agilitat i amb poc temps. Aquest tipus de formularis permeten recollir dades de manera senzilla i automàtica. Es va fer arribar a les associacions pessebristes per correu electrònic mitjançant les vies internes de la Federació Catalana de Pessebristes; es va enviar a les 66 entitats associades presents a tot el territori català, però també amb representació a les Illes Balears i a la comarca del Maestrat, a Castelló. El formulari es va trametre a principis de desembre del 2020 i es van deixar tres mesos per respondre'l. Durant aquest període, es van fer un parell de recordatoris a les entitats perquè el responguessin. En total, es van rebre 36 respostes, una xifra que suposa el 56% de la mostra.

El formulari el vam preparar els membres del col·lectiu El Bou i la Mula amb preguntes

que tenien la voluntat d'analitzar qüestions relacionades amb el funcionament de les associacions de pessebristes vinculades a les seves activitats destinades al públic durant el període nadalenc; sobretot, a les exposicions de diorames i la seva preparació. Constava de set preguntes: cinc eren de resposta binària; una, de resposta lliure, i una altra, de resposta múltiple. Dues entitats van respondre per duplicat l'enquesta. En aquests casos, vam eliminar una de les dues respostes.

Abans d'entrar a valorar els resultats de l'enquesta, és important fer un parell d'apreciacions. En primer lloc, tot i que el període de visibilització de les activitats del col·lectiu pessebrista s'emmarca, *grosso modo*, entre principis de desembre i finals de gener, l'activitat associativa es duu a terme durant bona part de l'any. Les exposicions públiques de pessebres i diorames són el resultat més visible d'aquest treball anònim que es fa durant mesos previs al cicle nadalenc. I quan parlem del treball previ no ens referim només al muntatge de l'exposició, sinó també a cursos de pessebrisme, reunions i trobades. En segon lloc, també cal ser conscients que la realitat d'aquestes entitats és molt diversa quant a massa social, dinamisme i recursos, i, per tant, una mateixa amenaça no les afecta de la mateixa manera.

Valoració dels resultats

De les 36 respostes que hem rebut, el 91,7% de les entitats que han respost el formulari afirmen que la pandèmia les ha obligat a modificar el programa d'activitats de Nadal de l'any 2020, enfront el 8,3% que diuen

Paraules-clau: Covid-19, pessebrisme, associacions, enquesta

Palabras clave: Covid-19, belenismo, asociaciones, encuesta

Keywords: Covid-19, nativity scene, associations, form

En aquest text s'expliquen els resultats que s'han obtingut de l'enquesta que s'ha fet a les associacions de pessebristes de Catalunya amb motiu de la pandèmia de la Covid-19, per tal d'analitzar l'afectació sobre les activitats organitzades durant el cicle nadalenc de l'any 2020. L'eina escollida ha estat un formulari de l'aplicació Google Forms, que s'ha fet arribar per correu electrònic mitjançant les vies internes de la Federació Catalana de Pessebristes.

En este artículo se explican los resultados obtenidos de la encuesta realizada a las asociaciones de belenes de Cataluña con motivo de la pandemia del Covid-19, para analizar la afectación sobre las actividades organizadas durante el ciclo navideño del año 2020. La herramienta utilizada ha sido un formulario de la aplicación Google Forms, que se ha hecho llegar por correo electrónico a través de las vías internas de la Federación Catalana de Pesebristas.

This text explains the results obtained from the survey carried out on the nativity scene associations in Catalonia on the occasion of the Covid-19 pandemic, in order to analyze the impact on the activities organized during the Christmas cycle in 2020. The tool chosen was a form from the Google Forms application, which was sent by e-mail through the internal channels of the Catalan Nativity Scene Federation.

que no. Només tres entitats diuen que no han modificat el programa perquè o bé no feien cap activitat de risc que ho requerís o bé consideren que només han deixat de fer esdeveniments satèl·lit vinculats als actes principals, és a dir, inauguracions oficials o lliuraments de premis. Per tant, podríem afirmar que, d'una manera o d'una altra, tothom s'ha vist afectat per això.

A partir de les respostes afirmatives, hem demanat, en l'única pregunta lliure, que especifiquessin en què han consistit aquests canvis. Els hem demanat quines activitats han hagut de cancel·lar, quines activitats noves hi han incorporat o com s'han adaptat.

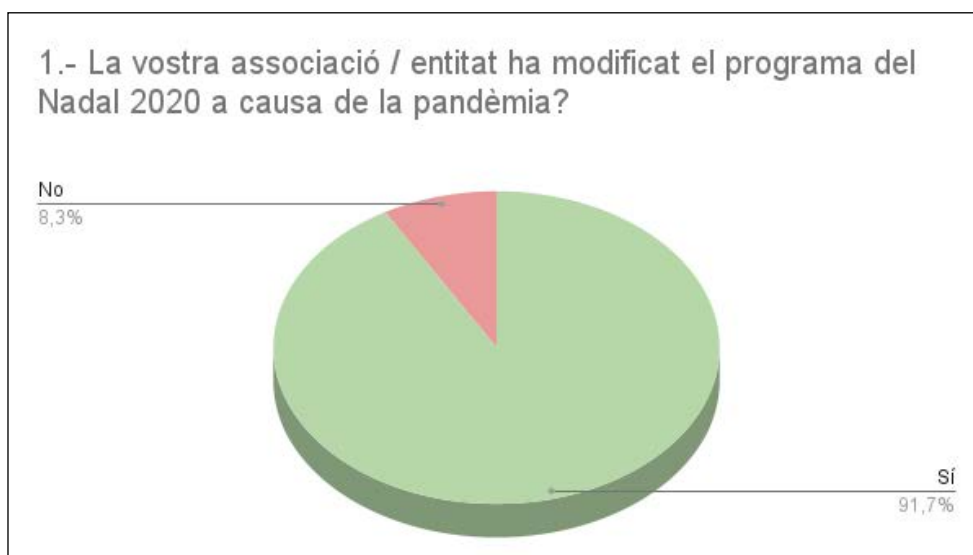
L'activitat principal de les associacions de pessebristes és l'exposició de pessebres i diorames, i és, de molt, l'activitat que ha tingut més afectació. Només un 37,9% de les entitats han pogut continuar fent-ne, adaptant els locals a les normatives de prevenció. Algunes, com veurem tot seguit, han modificat la metodologia de treball durant la fase de preparació o el volum de material exposat.

S'han suspès totes les activitats que suposaven una concentració de persones en un local o espai tancat, és a dir, cursos, tallers, conferències i actes oficials, com ara inauguracions o lliuraments de premis. També s'han anul·lat visites de grups a les exposi-

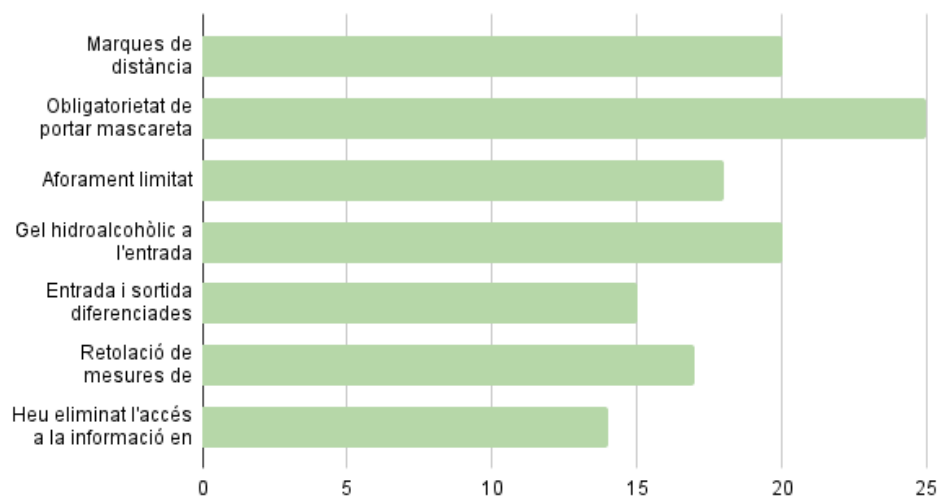
ons quan no es podien fer amb les mesures pertinents, així com les habituals sortides conjuntes de membres de les associacions per visitar exposicions d'altres entitats.

Moltes de les associacions que han decidit no fer l'exposició de cada any al seu local han optat per exposar pessebres en aparadors de comerços, botigues, mercats o finestres de cases particulars. Aquesta iniciativa tenia algun precedent, però era molt poc representatiu. La pandèmia ha generalitzat aquesta solució amb molt d'èxit, tot i que, com veurem més endavant, no se n'ha fet cap avaluació ni quantitativa ni qualitativa. Tot i així, citem literalment una resposta, perquè ens sembla significativa: "La gent ha valorat molt bé la iniciativa i surten a passejar per fer la ruta. Crec que és l'any que els ha vist més gent que mai".

Una segona solució per la qual han optat algunes associacions és la de fer un pessebre públic, més o menys monumental. En alguns casos, reconeixen que era la primera vegada que ho feien. D'altres que ja ho feien abans ho han continuat fent, perquè no requeria cap restricció. En tot cas, no s'ha fet cap inauguració pública oficial. Finalment, una tercera novetat ha estat la virtualitat d'algunes activitats, com les inauguracions, les exposicions o les rutes, que es podien seguir mitjançant una aplicació o altres xarxes—que

3.- Quines mesures sanitàries heu pres?

FONT. ELABORACIÓ PRÒPIA.

no s'especifiquen en la resposta—, o la retransmissió del pregó de Nadal, en un cas. Una entitat també ha fet el concurs tradicional de pessebres, però en línia.

Com a alternativa, alguna resposta indicava la realització d'exposicions de fotografies de pessebres, la participació en una fira o canvis en les maneres de treballar.

En relació amb la preparació de les exposicions, en què el més freqüent és treballar el pessebre o diorama durant els mesos previs a Nadal al mateix local, en alguna resposta s'indica que no han anul·lat l'exposició, però que cada pessebrista ha treballat a casa i, un cop fet el diorama, l'ha portat al local. D'aquesta manera, s'ha evitat el contacte en un local tancat i en un grup d'edat de risc.

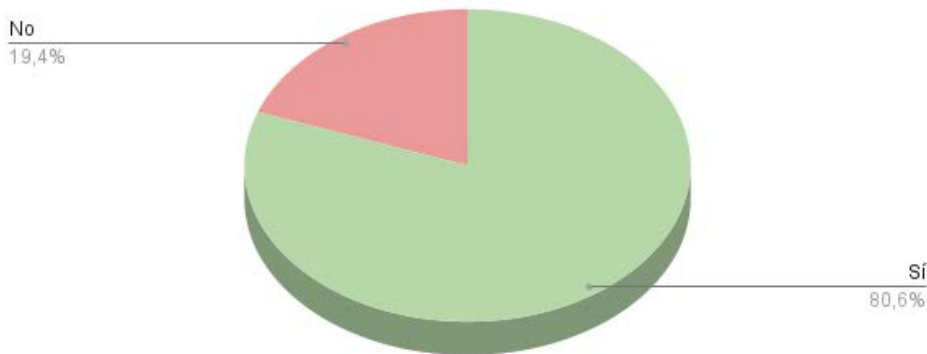
La pregunta sobre les mesures sanitàries adoptades era de resposta múltiple i totes les opcions estaven enfocades a les exposicions dins de locals, ja que no tenia sentit aplicar-les als possibles actes a l'exterior. Evidentment, el 100% han marcat l'opció de l'obligatorietat de portar mascareta. El 80% també han marcat les opcions de posar marques de distància o gel hidroalcohòlic

a l'entrada. El 72% han marcat l'opció de l'aforament limitat, el 68% han posat retolació i informació a l'entrada, el 60% han diferenciat l'entrada i la sortida i el 56% han eliminat la informació en paper.

Hem deixat una opció lliure perquè s'hi poguessin afegir opcions que nosaltres no havíem previst. Les respostes que hem obtingut són les següents: prendre la temperatura a l'entrada, anotar els noms i els telèfons per seguir la cadena de possibles contagis, col·locar marques per evitar l'acostament als diorames i encarregar l'atenció al públic de les exposicions a persones joves, de menys risc.

El 80,6% de les associacions afirmen que han treballat coordinadament amb el personal de l'Administració local. Això demostra un suport institucional ampli, totalment necessari en aquest tipus de col·lectiu. En el cas de les entitats que no s'han coordinat amb l'Administració local, les motivacions poden ser diverses: perquè l'activitat no ho requereix perquè és a l'aire lliure o perquè s'organitza conjuntament amb altres entitats, com ara comerços; en algun cas molt concret ha estat per manca d'interès i empatia del mateix Ajuntament.

4.- Heu treballat coordinadament amb personal o departaments de l'Ajuntament?

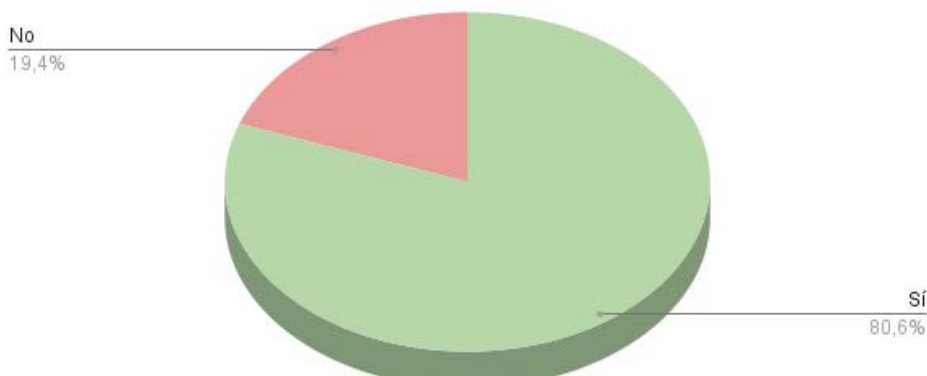
FONT. ELABORACIÓ PRÒPIA.

Les tres darreres preguntes anaven encaminades a saber quines eines avaluatives acostuma a utilitzar aquest col·lectiu, si és que en fa servir, i si la pandèmia ha propiciat canvis en aquest sentit. El 80,6% han afirmat que fan un recompte dels visitants, i el 19,4%, que no en fan. Malgrat aquestes respostes, la Federació Catalana de Pessebristes, al final de cada temporada, demana aquestes dades a cada entitat per incloure-les en la seva memòria. D'altra banda, a la nostra enquesta no es mesuren els procediments ni el rigor que s'empren en els recomptes;

de fet, algunes entitats reconeixen que és un recompte aproximat. Cal matisar que, tot i que la pregunta és força genèrica i no específica de quina activitat es parla, s'entén implícitament que es tracta de les exposicions obertes al públic durant el cicle nadalenc. Val a dir que els dies i horaris d'obertura són molt dispars i que s'adapten a les possibilitats de cada entitat, ja que és una tasca de voluntariat.

La pregunta 6 demana si aquest any 2020, que és el de la pandèmia, també han fet el

5.- Feu recompte de visitants / usuaris habitualment dels actes?

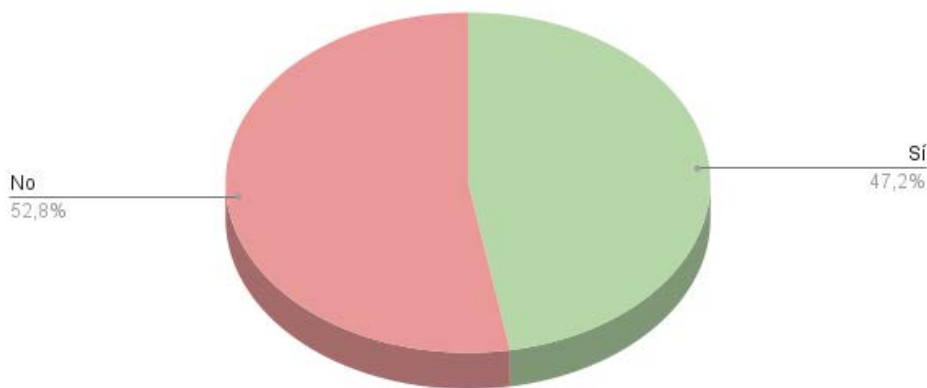
FONT. ELABORACIÓ PRÒPIA.

recompte, per establir una comparació amb els anys de funcionament normal. En aquest cas, el percentatge varia substancialment i passem del 80,6% en un any normal al 47,2% del 2020. Aquesta pregunta només l'han respost les entitats que han fet exposicions. És evident que les que no han fet l'exposició tampoc no han fet el recompte. Per contra, només un 13,9% reconeixen que fan enquestes valoratives, tot i que no hem aprofundit en la tipologia de les enquestes que es fan, per a la qual cosa caldria un estudi propi.

Conclusions

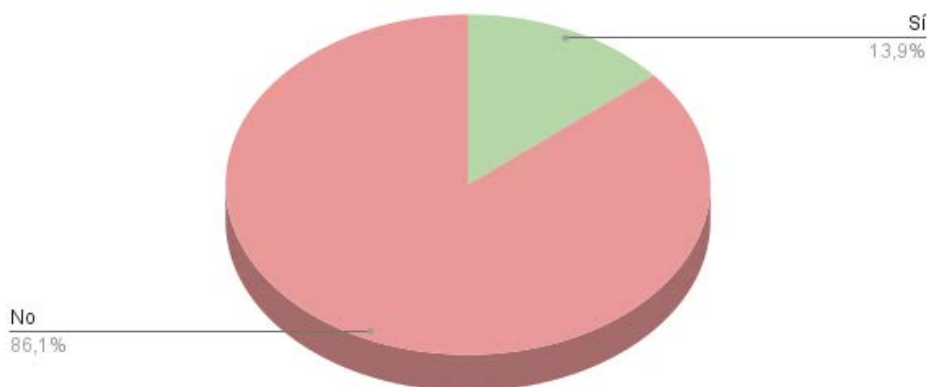
S'ha plantejat un formulari molt senzill en un entorn molt poc familiaritzat amb aquest tipus d'enquestes. Precisament, la manca de dades quantitatives i qualitatives quan es fa referència al pessebrisme a Catalunya fa que sovint es parli de sensacions, tendències o percepcions sempre subjectives. Així, doncs, aprofitem per demanar que en un futur immediat es plantejgin estudis de públic i processos avaluatius no només enfocats a les exposicions, sinó també al pessebrisme en altres àmbits, com el familiar, l'educatiu o en espais públics.

6.- Enguany també fareu aquest recompte?

FONT. ELABORACIÓ PRÒPIA.

7.- Heu fet enquestes valoratives?

FONT. ELABORACIÓ PRÒPIA.

Pessebre a l'aparador d'una rellotgeria (Castellar del Vallès). JORDI MONTLLÓ, 31 DE DESEMBRE DEL 2020

Pensem que els objectius que ens havíem plantejat en el moment d'elaborar el qüestionari i que hem enunciat al principi d'aquest text s'han complert. S'ha pogut comprovar com la repercussió de la Covid-19 ha estat generalitzada i ha afectat totes les entitats en qualsevol de les activitats habituals que organitzen, i que aquesta afectació ha estat més o menys marcada en funció de diferents aspectes, com el lloc on s'ha fet l'activitat i les característiques de l'entitat organitzadora.

Pel que fa al lloc, té molt a veure amb el tipus d'activitat: no és el mateix una activitat a l'aire lliure que en un local tancat. I pel que fa a la idiosincràsia de l'entitat, té a veure amb els recursos humans que són capaços de mobilitzar, amb la mitjana d'edat de les persones de l'associació i amb les infraestructures que gestionen. I aquest punt s'ha de relacionar amb la dependència o l'auto-suficiència en relació amb altres institucions.

Però, malgrat aquesta afectació tan generalitzada i l'heterogeneïtat de les associacions, aquestes han sabut sobreposar-se i plantejar nous models, com les exposicions en aparadors i comerços o les activitats en línia, i adaptar-se a les necessitats del moment.

La repercussió més forta l'han experimentat totes les dinàmiques que afavoreixen el contacte personal, la cohesió social del grup i els intercanvis i les relacions entre el grup i amb altres grups, com les sortides conjuntes per visitar exposicions alienes o la rebuda de grups a les pròpies, el treball comunitari o les reunions presencials durant l'any. Ha calgut adaptar la manera de treballar i preparar les exposicions, tenint en compte la impossibilitat de treballar un grup de persones en un local tancat i, a més, amb toc de queda, ja que molts pessebristes treballen després de la jornada laboral o a la nit. Això ha provocat que en diverses entitats els pessebres els hagin fet a casa i només els hagin portat al local per exposar-los, un fet que ha repercutit en la cohesió del grup.

Una altra dada que es pot deduir de l'enquesta, tot i que la pregunta no es fes expressament, és la mitjana d'edat elevada de les persones que participen en l'organització de les activitats de les entitats. Així ho indiquen les diverses respostes que expliquen les dificultats pel fet de treballar amb persones de risc durant la pandèmia.

Entre els punts valorats més positivament hi ha l'organització de les exposicions al

carrer i als aparadors de les botigues del poble. Aquest fet ha propiciat que sorgissin noves relacions, tant des d'un punt de vista institucional com personal, la qual cosa ha suposat un enriquiment mutu. No es pot dir que sigui una novetat absoluta, perquè experiències similars ja havien tingut lloc en anys anteriors, però sí que s'ha generalitzat. I, fent una mica de prospectiva, podríem avançar que ha vingut per quedar-se. Un dels enquestats afirma, potser intuïtivament i sense dades objectives, que ha estat l'any que els pessebres han rebut més visites. Això significa que s'ha trobat un espai d'obertura de la manifestació que promouen, és a dir, de l'art pessebrístic, però, també, de la mateixa entitat. Caldrà veure quines entitats continuaran per aquesta via i quines preferiran tornar a l'escena pre-pandèmia per acollir el públic al propi local, o potser conviuran tots dos models.

En definitiva, l'enquesta, de la mateixa manera que ha mostrat la capacitat de moltes associacions per adaptar-se a les noves condicions imposades per la pandèmia i explorar noves maneres de fer recedir la seva activitat, també ha permès posar de manifest algunes febleses.

Pel que fa a les febleses, la participació en la resposta a l'enquesta seria la primera. Respondre el formulari representava molt poc esforç: amb 10 minuts de dedicació per part d'una persona n'hi havia prou per completar-lo, i les dades ens mostren que quasi la meitat de les entitats no han disposat d'aquest recurs. De fet, podem comprovar fàcilment una feblesa estructural si ens fixem en el programa que la Federació de Pessebristes de Catalunya publica cada any per informar de les exposicions de pessebres. En el programa de l'any 2020, hi ha un 16% de les entitats que no hi aporten les seves dades.

En sentit positiu, s'observa que les oportunitats que ofereixen les noves tecnologies es van incorporant en les activitats de les associacions pessebristes. És el cas de les que ja hem mencionat abans, com els concursos

Premià de Mar (Maresme).
Entrada i sortida diferenciada a l'exposició.

JORDI MONTLLÓ, 25 DE DESEMBRE DEL 2020

en línia. Ara bé, aquesta incorporació potser és més lenta del que es voldria. La pandèmia, certament, pot haver suposat una acceleració, però encara no tenim prou perspectiva per valorar-ho.

En definitiva, és evident que de l'experiència de la pandèmia en poden sorgir novetats, però per conèixer la bondat d'aquestes novetats caldria disposar de més dades objectives. L'enquesta ens mostra com moltes entitats ja recullen dades sobre els visitants de les seves exposicions, però la recollida d'aquestes dades hauria de ser més rigorosa i sistemàtica. Així doncs, cal incidir en la necessitat de fer més estudis de públic tant quantitius com qualitius, que permetin fer valoracions i projectar-se al futur amb més coneixement.

En aquest sentit, podem dir que, segons dades facilitades per la mateixa Federació Catalana de Pessebristes, les visites que es reben a les associacions federades durant un any normal se situen al voltant d'un milió i mig de persones i que durant l'any 2020

Sant Joan Despí (Baix Llobregat). Dispensador de gel i informació de les mesures de seguretat.

JORDI MONTLLÓ, 27 DE DESEMBRE DEL 2020

se situen en poc més de mig milió —una tercera part. En primer lloc, cal dir que el rigor a l'hora d'obtenir les dades és millorable i també que enguany no s'han comptabilitzat les visites dels pessebres situats en aparadors o a la via pública. De ben segur que la xifra es multiplicaria per moltíssim, i això és una prova més de la necessitat de fer estudis rigorosos.

Més enllà de les dades fredes de l'enquesta, s'entreveu la voluntat de resignar-se a alterar l'activitat de l'entitat, de demostrar que, malgrat totes les restriccions, és possible mantenir el cycle festiu. Durant bona part de l'any, els portadors principals de la tradició treballen, de portes endins, perquè, durant el cycle nadalenc, la comunitat gaudeixi d'un

espai de participació i de cohesió social, al voltant de les tradicions i de la cultura.

En qualsevol cas, la incidència que tenen aquestes associacions és molt més gran del que pot semblar a primera vista, i omplen un espai en un temps finit en el cycle anual de festes amb una sèrie de valors molt més amplis dels que també es poden presumir a primera vista. ■

BIBLIOGRAFIA

Cubillos, J. (2020) "La cultura popular. De la pandèmia al pandemònim", *Canemàs*, 20: 28-37. Barcelona: Ens de l'Associacionisme.

Observatori dels Públics del Patrimoni Cultural de Catalunya (2020) "Resultats relatius a les pràctiques culturals

dels catalans: museus i altres centres expositius i afectació de la Covid-19". Disponible a: <<http://observatoripublics.icrpc.cat/cat/projectes/enquesta-de-participacio-cultural-a-catalunya-2020-museus-i-altres-centres-expositius-i-afectacio-de-la-covid-19.html>>.

Unesco (2020) *El patrimonio vivo y la pandèmia de Covid-19. Panorama de la encuesta en línea de la UNESCO*. Disponible a: <<http://ich.unesco.org/en/living-heritage-experiences-and-the-covid-19-pandemic-01123>>.